

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-6-82-21>

УДК 81'243:378.6.041

Ісаєва С.Д., Соловей Н.В., Летуновська І.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ: ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР

Анотація. Стаття присвячена педагогічним дослідженням поняття самостійної роботи студентів у навчальних закладах. Зазначається, що організація самостійної роботи завжди була і залишається одним із головних питань в освіті, а зараз набуває особливої актуальності. Наголошується, що пошук шляхів досягнення цілей, які ставляться перед самостійною роботою, значною мірою залежать від розуміння вченими і практиками сутності самостійної роботи. Підтверджується існування великої кількості підходів до розкриття даного поняття, та зміна поглядів щодо призначення самостійної роботи. Намагаючись розкрити складність цього поняття різнобічно, більшість авторів визначали її в одному або декількох аспектах. Зазначається, що на зміну попереднім методам організації самостійної роботи студентів приходять методи, зорієнтовані на застосування комп'ютерних технологій.

Ключові слова: самостійна робота, навчальний заклад, вітчизняні вчені, зарубіжні науковці, досвід, історичний вимір.

Isaieva Svitlana, Solovey Nina, Letunovska Iryna
Taras Shevchenko National University of Kyiv

INDEPENDENT WORK OF STUDENTS: HISTORICAL DIMENSION

Summary. The article is devoted to the educators' researches of the independent work concept. It is noted that independent work of students in educational institutions remains one of the central problems in educational process, and it is especially actual nowadays. The fact, that the search for ways to organize effective independent work of students necessitates study of scientific ideas of prominent educators of the past and practical experience of modern scientists, is emphasized. The issue of independent work in the process of education has always remained in the researchers' field of view. Its usefulness for the knowledge acquisition was noted even in the Renaissance. So, the famous educators, scientists and practitioners, who studied the issues of independent work, are mentioned in the article. It is well-known that the ways to achieve the goals, which are set for independent work, largely depend on the scientists and practitioners' understanding of the essence of the independent work concept. Thanks to their works, the existence of a large number of approaches to the disclosure of this concept is confirmed. However, the lack of terminological unity on this issue is evident. In these latter days the priority in education is to make conditions for creative development of the individual. The ability to systematize knowledge and find the necessary information becomes an important feature of a modern specialist. It is underlined that independent work in educational institutions has always been considered extremely necessary, although scientists' views on its purpose have changed over time. Trying to reveal the complexity of this concept in many ways, most authors have defined it in one or more aspects. Nowadays, the previous methods of organizing students' independent work are replaced by methods focused on the use of computer technology. Becoming the basis of self-education and continuing education, they give an opportunity to see the content of education in a different way. The issue of organizing independent work continues to be widely explored. Many scientists and methodologists achieve significant results in this sphere. They are deeply immersed in the study of various techniques, methods and types of students' independent work both in the classroom and in extracurricular activities. However, due to the challenges of our time, this issue still remains unresolved.

Keywords: independent work, educational institution, Ukrainian scientists, foreign scientists, experience, historical dimension.

Постановка проблеми. Проблема організації самостійної роботи студентів у навчальних закладах завжди була і залишається у центрі уваги науковців. Враховуючи сучасні виклики у сфері освіти, це питання стає ще більш актуальним. Навчальні заклади загалом, і вища школа зокрема, крок за кроком переходять від традиційних форм навчання до нових форм і методів організації навчальної діяльності студентів. У зв'язку з цим триває пошук ефективних педагогічних концепцій стосовно організації самостійної роботи студентів, що зумовлює необхідність дослідження практичного досвіду та вивчення ідей видатних вітчизняних і зарубіжних науковців і педагогів минулого та сьогодення.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Самостійна робота є одним із найважливіших аспектів навчальної діяльності студентів, яка полягає у самостійному виконанні постав-

лених завдань, на основі пізнавальних потреб, під частковим керівництвом викладача з метою досягнення певної мети та подальшим аналізом виконаної роботи. Слід зазначити, що вчені й науковці по-різному визначають сутність поняття «самостійна робота» та її значення у навчальному процесі.

Так, самостійна робота студентів у різних аспектах висвітлена у працях сучасних вітчизняних вчених, таких як А. Алексюк, М. Данілов, М. Дяченко, В. Євдокимов, Л. Журавська, Л. Кандибович, С. Кандибович, А. Кузьмінський, О. Мороз, В. Ортинський, М. Фіцула та інші.

М. Данілов [9] та В. Ортинський [24] трактували самостійну роботу як один із методів пізнавальної діяльності студентів. Самостійну роботу як форму організації навчання вбачали М. Дяченко [11], В. Євдокимов [13], Л. Кандибович, С. Кандибович, А. Кузьмінський [19] та інші. Організацію

самостійної роботи студентів загалом досліджували А. Алексюк [2], Л. Журавська [14], О. Мороз [23], М. Фіцула [31] та інші науковці [15; 16].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, незважаючи на різноманітність існуючих праць, погляди видатних вчених на роль самостійної роботи студентів у процесі навчання досліджено недостатньо.

Мета статті. Оскільки досвід та погляди вчених-педагогів різних часів можуть стати корисними під час пошуку нових шляхів організації самостійної роботи студентів, метою нашого дослідження є вивчення ідей науковців щодо ролі самостійної роботи студентів у процесі навчання.

Виклад основного матеріалу. Питання самостійної роботи у навчальному процесі постійно розглядалося багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими. Її користь для отримання знань ще в епоху Відродження відзначали Томмазо Кампанелла і Томас Мор. З іменем Томаса Мора, зокрема, пов'язують педагогічну ідею всебічного й гармонійного розвитку особистості, організації самоосвіти та залучення громадян до науки.

З XVII століття багато видатних педагогів відзначали важливість самостійної роботи та вважали, що набувати знання необхідно із самої дійсності. Ян Амос Коменський наголошував, що істинні знання можна набути завдяки особистим спостереженням та чуттєвій наочності [18, с. 304]. Він наполегливо намагався віднайти шлях до такого навчання, коли б «...учні менше вчили б, учні більше б вчилися» [18, с. 124], та активно сприяв ідеї самостійного навчання.

Женевський франко-швейцарський філософ-просвітник Жан-Жак Руссо також розвивав ідею розвитку самостійності в пізнанні. Він вважав, що учневі вкрай необхідно володіти всеосямним розумом та здатністю самостійно набувати знання. З його точки зору, цього можна досягти за допомогою «...добре направленої волі, а не насилля й примушування», тому що «...про речі, яким навчаєшся самостійно, отримуєш набагато ясніше уявлення й правильніше розуміння, ніж про ті, з якими знайомлять нас чужі уроки» [29, с. 165].

Свої ідеї щодо визначення поняття самостійної роботи під час навчання пропонували такі педагоги XVII–XVIII ст. як А. Дістервег, Дж. Дьюї, І. Гердер, П. Песталоцці та інші.

Прогресивну на той час думку щодо необхідності самостійної роботи висловлював видатний німецький педагог-демократ А. Дістервег. Він зазначав, що самодіяльність, яка сприяє характеру розвиваючого навчання, є одним із головних принципів виховання. На думку А. Дістервега, призначення людини полягає у тому, щоб «...бути самодіяльним в прагненні до розумних цілей», під якими він розумів «...служіння істині, добру й красі» [10, с. 182]. Вчений стверджував, що намагання учнів самостійно думати, діяти та шукати сприяють поліпшенню організації навчального процесу. При цьому, роль у розвитку самостійності та можливості сприяти зацікавленості учнів він покладав на учителя [10].

Щоб перебороти пасивний характер учіння, американський філософ, психолог та реформатор освіти Дж. Дьюї фокусував увагу у навчанні на самостійній роботі учнів. Його ідеєю було «вчити через діяння», тому що саме так, викону-

ючи різноманітні завдання, можна отримувати необхідні знання. Головною думкою Дж. Дьюї було те, що у процесі навчання учні повинні самостійно вирішувати проблеми, які виникають в їх практиці [19].

Німецький педагог і філософ І. Гердер підтримував організацію навчання, завдяки якій у дітей виникала б зацікавленість і формувалася б самостійність мислення. Він вважав, що ціль виховання має полягати у досягненні такого стану суспільства, коли кожна людина зможе розвивати свої здібності [27].

Видатний швейцарський педагог П. Песталоцці наголошував, що самостійна робота є обов'язковою умовою успішного навчання. Вчений пропагував використання самостійної роботи у процесі навчання, так як, на його погляд, «...у дітей виникає прагнення досягти самостійності через власну діяльність, засноване на усвідомленні своїх сил» [25, с. 78].

Л. Толстой величезного значення надавав розвитку творчої самостійності дітей, та пропонував власну теорію про «вільне виховання» [27]. К. Вентцель, вчений і однодумець Л. Толстого, висував ідею отримання дітьми освіти і належного виховання на основі повної самодіяльності [27]. К. Вентцель переконував, що завданням вчителя має стати створення спеціальних умов, які сприяли б отриманню знань власними зусиллями.

Неймовірного наукового значення до сьогодні не втратили й погляди відомого вченого-педагога К. Ушинського. Головною метою в навчанні, на його думку, є розвиток у учнів пізнавальних можливостей та умінь висловлювати свої думки, оскільки «...самостійні думки впливають лише з самостійно набутих знань» [30]. Тому справжньою основою будь-якого ефективного навчання К. Ушинський вважав самостійну роботу.

Серед відомих вчених, педагогів і практиків, які досліджували питання самостійної роботи, слід пригадати таких, як В. Буряк, А. Вербицький, В. Вяткін, Е. Голант, М. Данилов, Б. Єсіпов, І. Кобиляцький, І. Лернер, Е. Львов, Р. Мікельсон, П. Підкасистий, Л. Рувинський, О. Шалімова, Т. Шамова та багато інших.

На думку В. Буряка, система самостійної роботи сприяє розвитку пізнавальної активності учнів і позитивно впливає на якість знань [4, с. 30].

Проблему контекстного навчання, де основним видом діяльності є самостійна робота студентів, досліджував А. Вербицький. Вчений стверджував, що в науково-педагогічній літературі цей термін застосовується у багатьох різних значеннях: засіб індивідуалізації навчання, форма групової роботи студентів під безпосереднім керівництвом викладача, специфічна форма організації навчального процесу [5, с. 138].

В. Вяткін вважав самостійну роботу незмінним засобом активізації навчання [6].

Е. Голант зазначав, що самостійну роботу не можна ототожнювати з самостійністю учня як рисою особистості, і розглядав сутність цього поняття інакше – як умову виховання. Він звертав увагу на внутрішній зміст самостійної роботи, а саме – на самостійність суджень, думок і формулювання висновків. Вчений підкреслював, що вкрай важливою ознакою самостійної роботи

є наявність конкретного навчального завдання, яке складається з декількох дій, самостійного виконання роботи учнем без втручання вчителя і без пильної перевірки ним кожної його дії [7].

Б. Єсіпов характеризував самостійну роботу учнів як форму організації їх діяльності та розглядав сутність цього поняття з точки зору її організації на уроці. Основна увага вченого зосереджувалася саме на проблемі самостійної роботи. Б. Єсіпов науково обгрунтував провідну роль самостійної роботи і стверджував, що під час виконання робіт ступінь самостійності учнів пов'язаний з характером їх діяльності [12].

І. Лернер розглядав самостійну роботу як діяльність, в якій учні виявляють творчість у розвитку і активність [21].

Р. Мікельсон під самостійною роботою розумів «виконання учнями завдань без будь-якої допомоги, але під наглядом вчителя» [22, с. 28].

Причини відсутності єдиного погляду щодо розуміння самостійної роботи учнів вивчав П. Підкасистий. Він наголошував, що дидакти, методисти та вчителі-практики по-різному розкривають сутність самостійної роботи: з позиції самостійної діяльності учня; за значенням і характером завдань для розвитку особистості учня та якістю досягнення результатів; через опис форм організації навчальних занять і шляхів керівництва її виконанням [26].

Л. Рувинський та І. Кобиляцький відзначали роль самостійної роботи для молодих фахівців. Вони вважали, що без володіння навичками самостійної роботи та за відсутності безперервного прагнення до вдосконалення знань під час самостійної роботи, молоді спеціалісти не зможуть перебувати на сучасних рубежах науки, що, у свою чергу, негативно відібрається на їх фаховій діяльності [28, с. 45]. Надаючи великого значення самостійній роботі, ці вчені впроваджували її в практику.

О. Шалімова наголошувала, що самостійною роботою завжди вважалася діяльність учня без допомоги вчителя, хоча і під його керівництвом. На її думку, саме така робота спроможна активізувати учнів у їх розумових і практичних діях [32].

Т. Шамова пропонувала розглядати самостійну роботу як важливу форму організації самостійної діяльності учнів. Вона була переконана, що основна функція самостійної роботи полягає у забезпеченні активізації навчально-пізнавальної діяльності тих, хто навчається, щодо формування світогляду та оволодіння знаннями і засобами діяльності [33].

Як зазначалося вище, шляхи досягнення тих цілей, які ставляться перед самостійною роботою, значною мірою залежать від розуміння сутності поняття «самостійна робота» вченими і практиками. Існує велика кількість підходів до розкриття цього поняття, що підтверджують праці таких вчених як Н. Аверін, А. Алексюк, А. Аюрзанайн, В. Козаков, П. Підкасистий та інші.

Відображення даного питання простежується у працях А. Алексюка, А. Аюрзанайна, В. Козакова, П. Підкасистого та інших науковців: «У дидактиці вищої школи до сих пір не розкрита сутність самостійної роботи студентів...» [3, с. 47].

На різноманітність підходів до поняття самостійної роботи студентів також вказував В. Козаков. З його точки зору, дослідження дидактичних

аспектів самостійної роботи учнів дало можливість ознайомитися з різними підходами вчених до цієї проблеми: самостійна робота тих, хто навчається, є обов'язковою умовою наступності у роботі різних навчальних закладів (А. Алексюк, О. Мороз); є способом активізації їх пізнавальної діяльності у процесі навчання (П. Підкасистий); є формою диференціації та індивідуалізації навчання (І. Унт) [17, с. 51].

Н. Аверін та Е. Львов підтверджували ідеї В. Буряка, наголошуючи на тому, що «...якщо є бажання щось по-справжньому знати, то треба прагнути знання самостійно набувати» [1, с. 45].

Слід зазначити, що самостійна робота у навчальних закладах в усі часи вважалася вкрай необхідною, хоча ідеї вчених щодо цілей її застосування з часом змінювалися. Намагаючись розкрити складність цього поняття різнобічно, більшість авторів визначали її в одному або декількох аспектах.

У наш час питання організації самостійної роботи також широко досліджується. Глибоко занурюючись у вивчення різноманітних прийомів, методів і видів самостійної роботи студентів як під час аудиторного навчання, так і в позааудиторний час, багато науковців та методистів досягають значних результатів у цьому напрямку.

На зміну попереднім методам організації самостійної роботи студентів приходять нові методи, які зорієнтовані на застосування комп'ютерних технологій. Ставши основою самоосвіти, вони дають змогу інакше побачити зміст навчання.

Інтенсифікація процесів навчання, перехід на методи, при яких учні повинні «навчитися вчитися самостійно», все більше збільшують компонент самостійної роботи студентів. Тому організація самостійної роботи на сучасному етапі розвитку вищої школи набуває особливого значення [8, с. 39].

Висновки і пропозиції. Отже, самостійна робота студентів завжди була й залишається важливою складовою навчального процесу, незважаючи на те, що погляди вчених щодо її призначення постійно змінювалися. З метою якомога краще донести сутність даного поняття, багато науковців, навіть, пропонували кілька значень цього терміну.

На сучасному етапі в житті нашого суспільства відбуваються важливі й глибокі зміни. Пріоритетним в освіті стає створення умов для творчого розвитку особистості. Уміння систематизувати знання й знаходити потрібну інформацію є важливою рисою сучасного фахівця будь-якого профілю. Однак, при цьому слід пам'ятати про усім відомий факт: якими не були б професіоналами викладачі, студенти не зможуть стати справжніми спеціалістами, якщо не працюватимуть самостійно і не доклататимуть до навчання власних зусиль.

Саме через це, перед навчальними закладами загалом, як і вищою освітою зокрема, постає ряд завдань щодо пошуку нових підходів до організації навчального процесу. Велика увага приділяється самостійній роботі студентів. Незважаючи на те, що цю проблему досліджували ще з давніх часів, єдиного рішення немає і в наш час.

Таким чином, важливими і досить перспективними є дослідження історичного розвитку поглядів науковців на роль самостійної роботи сту-

дентів у процесі навчання. Досягти ж ефективної організації самостійної роботи у закладах освіти можливо за умови такого навчального процесу, де самостійна робота студентів під безпосереднім керівництвом викладача займатиме чільне місце,

що, безперечно, сприятиме самостійному оволодінню студентами необхідними теоретичними знаннями та практичними навичками, й, відповідно, забезпечить самовдосконалення та професіоналізм майбутніх фахівців.

Список літератури:

1. Аверін М. Педагогічне управління самоорганізацією особистості учня. *Відкритий урок: Розробки. Технології, Досвід*. 2010. № 4. С. 20–25.
2. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України : підручник для аспірантів та молодих викладачів вищих навчальних закладів. Київ, 1998. 557 с.
3. Алексюк А.М., Аюрзанайн А.А., Подкасистый П.И., Козаков В.А. Организация самостоятельной работы студентов в условиях интенсификации обучения : учебн. пособие. Киев, 1993. 336 с.
4. Буряк В.К. Самостоятельная работа учащихся. Москва, 2005. 272 с.
5. Вербицкий А., Попов Ю., Подлеснов В., Андресюк Е. Самостоятельная работа студентов: проблемы и опыт. *Высшее образование в России*. 1995. № 2. С. 137–143.
6. Вяткин Л.Г. Развитие познавательной самостоятельности и творческой активности педагога : учебн. пособие. Саратов : Научная книга, 2001. 198 с.
7. Голант Е.Я. О развитии самостоятельности и творческой активности учащихся в процессе обучения. Казань : Азбука, 1999. С. 36.
8. Гомля Л. Самостійна робота студентів при вивченні курсу «Еволюційне вчення». *Витоки педагогічної майстерності*. 2016. Вип. 18. С. 39–44.
9. Данілов М.А. Самостійна робота студентів : навч. посібник. Київ, 1999. 101 с.
10. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения. Москва, 1956. 376 с.
11. Дьяченко М.І., Кандибовіч Л.А., Кандибовіч С.Л. Психологія вищої школи : навч. посібник. Київ, 2004. 356 с.
12. Есипов Б.П. Самостоятельная работа учащихся на уроках. Москва : Учпедгиз, 1980. 239 с.
13. Євдокімов В.І. Самостійна робота студентів : навч. посібник. Харків, 2004. 140 с.
14. Журавська Л.М. Концептуальні умови управління самостійною роботою студентів у ВНЗ. *Освіта та управління*. 1999. Т. 3. № 2. С. 12–15.
15. Ісаєва С.Д. Историко-педагогичний нарис розвитку поглядів на роль самостійної роботи студентів вищих закладів освіти у процесі навчання. *Вчені записки Університету економіки та права «КРОК»*. 2005. Вип. 14. С. 200–206.
16. Ісаєва С.Д. Організація самостійної роботи студентів вищих навчальних закладів: историко-педагогичний аспект. *Науковий вісник Національного аграрного університету*. 2007. Вип. 112. С. 280–286.
17. Козаков В.А. Теория и методика самостоятельной работы студентов : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Киев, 1991. 447 с.
18. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения / под ред. А.А. Красновского. Москва : Учпедгиз, 1955. 404 с.
19. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи : навч. посібник. Київ, 2005. 486 с.
20. Левченко Т.И. Современные дидактические концепции в образовании : монография. Киев, 1995. 168 с.
21. Лернер И.Я. Показатели системы учебно-познавательных заданий. *Новые исследования в педагогических науках* / И.К. Журавлев, В.С. Шубинский. Москва : Педагогика, 1990. 80 с.
22. Микельсон Р.М. О самостоятельной работе учащихся в процессе обучения. Москва : Учпедгиз, 1960. 28 с.
23. Мороз О.Г. Самостійна робота студентів. *Навчальний процес у вищій педагогічній школі*. Київ, 2001. 157 с.
24. Ортинський В.Л. Педагогіка вищої школи : навч. посібник. Київ, 2009. 472 с.
25. Песталоцци И.Т. Избранные педагогические сочинения. Москва, 1981. Т. 2. 416 с.
26. Подкасистый П.И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении: теоретико-экспериментальные исследования. Москва : Педагогика, 1980. 240 с.
27. Подласый И.П. Педагогика: учебник для студентов высших педагогических учебных заведений. Москва : Просвещение: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1996. 432 с.
28. Рувинский Л.И., Кобляцкий И.И. Основы педагогики : учебн. пособие. Москва : Просвещение, 1985. 223 с.
29. Руссо Ж.-Ж. Эмиль, или О воспитании. Москва, 1981. 656 с.
30. Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения. Москва, 1974. Т. 2. 437 с.
31. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи : навч. посібник. Київ, 2006. 341 с.
32. Шалимова О.Д. Методические рекомендации при формировании умений самостоятельной работы у младших школьников в процессе трудового обучения. Москва : Издательство при АПН ССР. 1988. 30 с.
33. Шамова Т.И. Активизация учения школьников. Москва, 1983. 209 с.

References:

1. Averin, M. (2010). Pedagogichne upravlinnia samoorganizatsiieiu osobystosti uchnia [Pedagogical management of self-organization of the student's personality]. *Open lesson: Developments. Technologies. Experience*, no. 4, pp. 20–25.
2. Aleksyuk, A.M. (1998). Pedagogika vyshchoi osvity Ukrainy [Pedagogy of higher education in Ukraine]. Kyiv: High School. (in Ukrainian)
3. Aleksyuk, A.M., Ayurzanaj, A.A., Podkastyj, P.I., & Kozakov, V.A. (1993). Organizaciya samostoyatelnoj raboty studentov v usloviyah intensifikacii obucheniya [Organization of students' independent work in the conditions of intensification of education]. Kyiv: ISDO. (in Russian)
4. Buryak, V.K. (2005). Samostoyatelnaya rabota uchashihsya [Students' independent work]. Moscow: Aspect press. (in Russian)
5. Verbickij, A., Popov, Yu., Podlesnov, V., & Andresyuk, E. (1995). Samostoyatelnaya rabota studentov: problemy i opyt [Independent work of students: problems and experience]. *Higher Education in Russia*, no. 2, pp. 137–143.
6. Vyatkin, L.G. (2001). Razvitie poznatelnoj samostoyatelnosti i tvorcheskoj aktivnosti pedagoga [The development of cognitive independence and creative activity of a teacher]. Saratov: Scientific book. (in Russian)

7. Golant, E.Ya. (1999). O razvitii samostoyatelnosti i tvorcheskoy aktivnosti uchashihsya v processe obucheniya [On the development of independence and creative activity of students in the learning process]. Kazan: Alphabet. (in Russian)
8. Homlia, L. (2016). Samostiina robota studentiv pry vyvchenni kursu «Evoliutsiine vchennia» [Independent work of students in studying the course «Evolutionary Doctrine»]. *The origins of pedagogical skills*, vol. 18, pp. 39–44.
9. Danilov, M.A. (1999). Samostiina robota studentiv [Independent work of students]. Kyiv: High School. (in Ukrainian)
10. Disterveg, A. (1956). Izbrannye pedagogicheskie sochineniya [Selected pedagogical essays]. Moscow: Uchpedgiz. (in Russian)
11. Diachenko, M.I., Kandybovich, L.A., & Kandybovich, S.L. (2004). Psykholohiia vyshchoi shkoly [Psychology of higher school]. Kyiv: Center for Educational Literature. (in Ukrainian)
12. Esipov, B.P. (1980). Samostoyatel'naya robota uchashihsya na urokah [Independent work of students in the classroom]. Moscow: Uchpedgiz. (in Russian)
13. Yevdokymov, V.I. (2004). Samostiina robota studentiv [Independent work of students]. Kharkiv: KhDGU. (in Ukrainian)
14. Zhuravska, L.M. (1999). Kontseptualni umovy upravlinnia samostiinoiu robotoiu studentiv u VNZ [Conceptual conditions for managing independent work of students in universities]. *Education and Management*, vol. 3, no. 2, pp. 12–15.
15. Isaieva, S.D. (2005). Istoryko-pedahohichni narys rozvytku pohliadiv na rol samostiinoi roboty studentiv vyshchikh zakladiv osvity u protsesi navchannia [Historical and pedagogical essay on the development of views on the role of independent work of students of higher education institutions in the learning process]. *Scientific notes of Kyiv University of Economics and Law «KROK»*, vol. 14, pp. 200–206.
16. Isaieva, S.D. (2007). Orhanizatsiia samostiinoi roboty studentiv vyshchikh navchalnykh zakladiv: istoryko-pedahohichni aspekt [Organization of independent work of students of higher educational institutions: historical and pedagogical aspect]. *Scientific Bulletin of Kyiv National Agrarian University*, vol. 112, pp. 280–286.
17. Kozakov, V.A. (1991). Teoriya i metodika samostoyatelnoy raboty studentov [Theory and methodology of independent work of students]. Kyiv: Doctor's thesis.
18. Komenskij, Ya.A. (1955). Izbrannye pedagogicheskie sochineniya [Selected Pedagogical Works]. Moscow: Uchpedgiz. (in Russian)
19. Kuzminskiy, A.I. (2005). Pedahohika vyshchoi shkoly [Pedagogy of higher school]. Kyiv: Knowledge. (in Ukrainian)
20. Levchenko, T.I. (1995). Sovremennye didakticheskie koncepcii v obrazovanii [Modern didactic concepts in education]. Kyiv: IAPM. (in Russian)
21. Lerner, I.Ya. (1990). Pokazateli sistemy uchebno-poznavatelnykh zadaniy [Indicators of educational and cognitive tasks system]. Moscow: Pedagogy. (in Russian)
22. Mikelson, R.M. (1960). O samostoyatelnoy rabote uchashihsya v processe obucheniya [On the independent work of students in the learning process]. Moscow: Uchpedgiz. (in Russian)
23. Moroz, O.H. (2001). Samostiina robota studentiv [Independent work of students]. *Educational process in higher pedagogical school*. Kyiv: NPU after M.P. Dragomanov.
24. Ortynskyi, V.L. (2009). Pedahohika vyshchoi shkoly [Pedagogy of higher school]. Kyiv: Center for Educational Literature. (in Ukrainian)
25. Pestalocci, I.T. (1981). Izbrannye pedagogicheskie sochineniya [Selected pedagogical essays]. Moscow: Pedagogy, vol. 2. (in Russian)
26. Pidkastyj, P.I. (1980). Samostoyatel'naya poznavatel'naya deyatelnost shkolnikov v obuchenii [Independent cognitive activity of schoolchildren in education: Theoretical and experimental research]. Moscow: Pedagogy. (in Russian)
27. Podlasyj, I.P. (1996). Pedagogika [Pedagogy]. Moscow: Education: Humanitarian Publishing Center VLADOS. (in Russian)
28. Ruvinskij, L.I., & Kobylyackij, I.I. (1985). Osnovy pedagogiki [Fundamentals of pedagogy]. Moscow: Education. (in Russian)
29. Russo, Zh.-Zh. (1981). Emil, ili O vospitanii [Emil, or On education]. Moscow: Pedagogy. (in Russian)
30. Ushinskij, K.D. (1974). Izbrannye pedagogicheskie sochineniya [Selected pedagogical essays]. Moscow: Pedagogy, vol. 2. (in Russian)
31. Fitsula, M.M. (2006). Pedahohika vyshchoi shkoly [Pedagogy of higher school]. Kyiv: Academvydav. (in Ukrainian)
32. Shalimova, O.D. (1988). Metodicheskie rekomendacii pri formirovanii umenij samostoyatelnoy raboty u mladshih shkolnikov v processe trudovogo obucheniya [Guidelines for the formation of independent work skills in primary school students in the process of labor training]. Moscow: Publishing house at the APS SSR. (in Russian)
33. Shamova, T.I. (1983). Aktivizaciya ucheniya shkolnikov [Revitalization of the teachings of schoolchildren]. Moscow. (in Russian)